

אֵילָן נֶאֱחָה

שביבי אורות חג החנוכה

מאת הרב ישראל נאה שליט"א
(בס"ד. אנטוורפן. חנוכה תשנ"ז. עם הוספות כסלו תשע"ג)

חלק א

"גיה גרות נחזה דולקים בקדש" (מתוך יוצר לשבת חנוכה)

*

"שמונה" תירוצים על קושיית ה'בית יוסף'

אחד משעשועי חג החנוכה¹ של רבותינו הראשונים והאחרונים, היה ועדיין הינו, לתרץ את הקושיא, הידועה בשם: **"קושיית הבית יוסף"**².

להבהרת הקושיא, נקדים לצטט את דברי הגמ' במס' שבת (כא:): בסוגיית חנוכה: **"מאי חנוכה וכו' שכשנכנסו יוונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה"**.

הקשה ה'בית יוסף': **"למה קבעו שמונה ימים, הרי כיון דשמן שבפך היה בו כדי להדליק לילה אחד, נמצא, שלא נעשה הנס אלא בז' הלילות?"**

עד הלום, נכתבו ונאמרו מאות תירוצים. אגיש כאן מפרי מחשבותי, "שמונה" תירוצים:

תירוצ א

נס מציאת כלי שרת ונס ריבוי השמן בהם

א. ראשית אמרים, חייבים אנו לקבל את ההנחה שהניחו לנו רבותינו האחרונים, כי הכהנים בני חשמונאים, היו מהדרים ככל האפשר, לקיים מצוות הדלקת הנרות לפי הדין של **לכתחילה**, ולא הסתמכו בשעת הדחק ההיא, על הדין של **דיעבד** לכן אמנם, טרחו וחפשו שמן טהור דווקא, ולא הזדקקו לכלל של: **"טומאה הותרה בציבור"**³. או שיכלו גם להשתמש בשמן טהור, שנמצא בוודאי בירושלים⁴, וכדומה.

* **ראה גם, מה שכתבתי בקונטרס שלי: 'מנורה שעשו חשמונאים טהרה וקדושתה'** (ירושלים תשל"ה).

1 מה שצויין כאן **"חג החנוכה"**, כן הוא לשון רס"ג בסידורו. וב'פסיקתא זוטרתא' (לק"ט, בהעלותך צו). מובא: **"למה נאמר (ויקרא כד, ב) ויקחו אליך שמן זית זך לפרשת המועדים? מלמד, שהיו ישראל עתידין לחדש יום טוב להם על עסק השמן, ואיזה זה? זו חנוכה"**. צוטט גם ב'מחזור ויטרי' (סדר חנוכה, רלד). וב'חיי להר"ן' (שבת כד). הביא מרבינו יהונתן, דחנוכה לא מקרי מועד, שיהא אסור להתענות בו מה"ת.

2 טואר"ח (סי' תרע). כידוע, הקדימוהו בקושיא זו, רבותינו הראשונים, כמו ה'אור זרוע' (ח"ב סי' שכא, הל' חנוכה), הרא"ה מלונל (הל' חנוכה), רבינו המאירי (שבת כא:). [וז"ל המאירי: **"ולילה הראשון** שלא היה שם נס השמן, מברכין על הגאולה ועל הודאת מציאת הפך, ושאר הלילות, על נס השמן. ויש מי שפירש, שאף הם הרגישו במיעוט השמן, וחילקוהו לשמונה לילות - כשיעור ההליכה והחזרה - ואין נ"ל, שא"כ האיד היו 'סומכין על הנס' בלילה ראשונה"], תוס' הרא"ש (שם), ועוד. יש שאמרו, **כי קושיא זו נזכרה כבר ב'מגילת תענית'** (מהדורת ווילנא תרפ"ה. פרק ט): **"ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים. והלא חנוכה שעשה משה במדבר, לא עשה אלא 'שבעת ימים' וכו'.** וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה, שלא עשה אלא 'שבעת ימים' וכו' ומה ראו לעשות חנוכה זו שמונה ימים?" וכו'. עיי"ש. והעיר (שם) הגריעב"ץ: **"דיום ראשון לא היה נס ניכר, כקושיית ה'בית יוסף"**. וכ"כ ב'תוספות חדשים' (שם).

3 כמבואר בפנ"י (שם) ועוד.

4 כדיוק הישפת אמת' (ליקוטים עה"ת ומועדים). וז"ל: **"יש להקשות, איך לא נמצא קצת שמן, באיזה בית א' בירושלים, שלא היה נטמא? וכו' אבל יראה שהיה שמנים כשרים. רק מה שבהיכל היה מן המובחר, ראשון שבראשון, כמו שאמרו [מנחות פו]. 'מגררו בראש הזית', וזה לא היה בנמצא. לכן א"ש, מה שהדליקו כל מה שבפך בלילה ראשונה, ולא חפשו עצות בפתילות דקות, כי היה להם שמן כשר, רק לחיבוב מצוות, עשה הקב"ה להם נס להיות משמן הטוב"**. וראה להלן (תירוצ ז הערה 68 מ'חידושי הרי"ם'). גם בס' 'בית הלוי' עה"ת (חנוכה), כתב, שהחשמונאים הקפידו להשתמש בפתילות רגילות. לעומת זאת, בתוס' הרא"ש (שבת שם), הקשה ותירץ (כמו הב"י), שחילקו את

"פך השמן" וההשתמשות בו

ב. מתורתן של רבותינו, ראשונים ואחרונים נשמע, כי לאחר שמצאו את "פך השמן", **השתמשו בפך עצמו והוריקו את השמן לנרות המנורה**. אולם בבואנו לבדוק את הלכות מנורת המקדש וכליה, ניווכח לראות, שהשימוש בפך עצמו, אינו מתאים עם הקביעה ההלכתית של "לכתחילה" שהצבענו עליה לעיל.

השמן למנורה צריך היה לקדשו בכלי שרת

ג. במשנה (מנחות פז:) מובא, כי השמן למנורה צריך היה קידוש בכלי שרת⁵: "שבע מדות של לח, היו במקדש: הין וכו' לוג וחצי לוג וכו'. ר"א בר"צ אומר, שנתות היו בהין, עד כאן לפר" וכו'⁶ ובמשנה (שם פח.) אמרו: "חצי לוג מה היה משמש? חצי לוג מים לסוטה, וחצי לוג שמן לתודה" וכו'.

ובגמ' (שם פח.): "יתבי רבי, וקא קשיא ליה, חצי לוג למה נמשח⁷, אי לסוטה, 'חוץ⁸ הוא', דצריכי לקדושי? וכו'⁹. א"ל ר' שמעון ברבי: שבו היה מחלק חצי לוג שמן לכל נר ונר"¹⁰.

התוס'¹¹ הקשו: "תימה, למה היה צריך לקדש השמן בכלי שרת"¹²? כוונתם, שהמנורה עצמה תקדש!¹³ הרדב"ז (הל' כלי המקדש פ"א הלי"ז), הביא תמיהת תוס' ותיירץ: "ואני אומר, שכל דבר שנכנס למקדש, היה צריך לקדשו בכלי שרת, והכי משמע, וכו' מרש"י (הנ"ל) דכתב: 'ולא היה צריך להכניס המים בעזרה ולקדשם בכלי', משמע, שאם היה צריך להכניסם בעזרה, היה צריך לקדשם בכלי"¹⁴.

כלי חרס - כ"כלי שרת"?

ד. מאידך גיסא, מבואר בגמ'¹⁵ וכך פסק הרמב"ם¹⁶: "המנורה וכליה וכו' וכל כלי השרת, אין עושין אותן אלא מן המתכת בלבד"¹⁷. דאסור להכניס להיכל כלי חרס¹⁸ הרי לנו, דלא יכלו "לכתחילה" להשתמש ב"פך השמן" שמצאו,

השמן לשמונה חלקים. והוסיף: "אע"ג דאמר' [פסחים קט. ומנחות פט:] 'תן לה כמידתה, שתהא דולקת מערב עד בוקר?' [וברש"י (פסחים שם): 'תן לה מדתה - חצי לוג לכל נר, דאין לך ליל ארוך שלא יהא לך בה כשיעור'], היינו, היכא דאפשר". הרא"ש לא הקשה קושיית המאירי, ד"אין סומכין על הנס". ועי' מהר"ל (נר מצוה) ובפירושו לספרו ח"א הש"ס (שבת שם), בפר"ח (אוי"ח סי' תרעו) וב"שד"ח' (מער' 'חנוכה'), בדין 'תן לה כמידתה'.

5 בקונטרס 'מנורה שעשו חשמונאים' הערתי: "בחגיגה (כה). [וברמב"ם הל' פרה אדומה יד, ד] אמרו: 'דאין הקדש ניצול בצמיד פתיל'. א"כ, מה הועיל חותמו [= צמ"פ] של כה"ג? אלא צ"ל, כיון שלא נתקדש בכלי שרת, אינו נכנס לגדר זה, ומשוי"כ ניצל בצמ"פ.

6 ברש"י (שם): "לא היה שם שבע מדות, אלא הין בלבד, ושנתות - סימנין - היו בו. עד כאן לפר וכו' והכי נמי היו בו שנתות ללוג וחצי לוג". ועיי"ש בתוס'.

7 מבואר בגמ' (יומא יב: וסנהדרין טז:), וברמב"ם (הל' כלי המקדש, פ"א הלי"ב. ועיי"ש הלי"ג): "כל כלי המקדש שעשה משה במדבר, לא נתקדשו אלא במשיחתן בשמן המשחה, ודבר זה אינו נוהג לדורות, אלא הכלים כולן, שנשתמשו בהן במקדש - במלאכתן נתקדשו". כלומר, "עבודתן מחנכתן". ועדיין צ"ע, אם צריך לקדש כל הג' לוגין ומחצה יחד, שזו מצוה א' או לאו? עי' בזה בס' 'טהרת הקדש' (מנחות שם).

8 לפנינו הגירסא: ויכי חולין הוא, עי' שטמ"ק שם ומה שנרשם בגיל' הגמ'.

9 וברש"י: "אי לחצי לוג של מי סוטה - חוץ הוא, שהיה משקה אותה בחוץ, וכו' ולא היה צריך להכניס המים בעזרה, ולקדשם בכלי".

10 עיי"ש בהמשך. ובתוספתא (מנחות י, א): "חצי לוג מה היה משמש. בו היה מודד שלשת לוגים ומחצה למנורה וחצי לוג לכל נר". ו'במנח"ב' (שם): "כלומר, כל הג' לוגין ומחצה היה מודד בחצי לוג".

11 שם (פט.) ד"ה חצי לוג, ועי' תוס' שם פ: ד"ה וכו' בסופו.

12 אמנם מתוס' (תמורה יד.), משמע, דלא היה צריך לקדש בכלי. ועי' ב'צאן קדשים' (שם), שתמה על התוס' מהמשנה הנ"ל. ועי' חזו"א (מנחות, סי' ל, ז) בביאור התוס' במנחות (פט.).

13 כן ביאר כוונתם ביצ"ק' (שם), וז"ל: "פירוש, דלעיל אמר ר"ש, ד"חצי לוג נמשח, שבו היה מחלק חצי לוג שמן לכל נר ונר". משום הכי הקשו, דמשום זה לא הוה צריך משיחה, כיון שנתקדשו במנורה גופא, שהיה ג"כ נמשח כמו שאר כלי שרת". עיי"ש תירוצו. **וצ"ע בזה ביחס למנורת החשמונאים,** שנעשתה מ"שיפודין של ברזל" [= גולמי מתכת דאין מקבלים טומאה - כלים (יא, ג), רמב"ם (הל' כלים ח, ב)]. (או מעץ. או משברי כלי חרס. ראה מש"כ בזה, בימנורה שעשו חשמונאים' הנ"ל). גם לא היה עדיין למנורה דין כלי שרת בעת ההדלקה בערב הראשון. עי' ביכלי חמדה' (פרי בהעלתך). ומה שכתב בזה, אדמו"ר מהרי"ד מבעלזא זיע"א (בס' 'מהרי"ד', מועדים עמ' רנ). ומה שפלפל בדבריו, ב'שו"ת חבצלת השרון' (חנוכה - סי' מב). ולפי דברינו כאן, יוסרו כמה תמיהות שעורר ביחבצה"ש שם. נוסף, **כי החשמונאים ראו בזה רמז ואות מן השמים, במצאם שיפודים כמספר קני המנורה,** כי אין לחכות עד שיכינו מנורה חדשה של זהב, אלא יש להתחיל מיד במצוות ההדלקה ועי' 'צפנת פענח' (על הרמב"ם, הל' חנוכה. פ"ג הלי"ב).

14 וראה מה שכתבתי בקונטרס 'מנורה שעשו חשמונאים', ועי' בס' 'גור אריה יהודה' (קונטרס המועדים, דיני חנוכה סי' יט) מש"כ בכל הנדון.

15 מנחות (כח: פח:) זבחים (צו.).

16 הל' בית הבחירה (פ"א הלי"ח).

משום שהפך עשוי היה מחרס. [נציין, כי הביטוי: 'פך' בני"ך ובמשנת חז"ל, כוונתו תמיד, לכלי העשוי מחרס או אבן שיש¹⁹], והיה לו דין של "כלי של חול"²⁰.

ואי אפשר לומר, כי הכה"ג קדש את השמן בכלי שרת, ואח"כ חזר ונתנו ב"פך", חתמו בחותמו והטמינהו. זה אינו, היות ומבואר בתוס' (מנחות ח. ד"ה ולר"ח) ד"גנאי הוא בדבר להוציא לכלי חול אחר שנתקדש". ובתוס' (שם פח: ד"ה אי לסוטה), כתבו: "וא"ת, והא פרשתי לעיל (הני"ל), דאחר שנתקדשו בכלי שרת לא משימין להו בכלי חול, משום דמגניא מילתא? וי"ל, דהני מילי בדבר הקרב למזבח". באחרונים נתבאר, כמו ב"שו"ת אבני נזר' (או"ח סי' תקב), גור אריה יהודה (הני"ל), כי **המנורה היא בגדר מזבח**. אף אם לא נקבע כהבנתם, הרי בין כך וב"כ לא הכניסו "כלי חרס" להיכל.

כיצד מקדשין את השמן למנורה

ה. מבואר (זבחים פח:): **"כלי שרת אין מקדשין וכו' אלא מלאין"**. וברש"י: "כלומר, שיהא בהן **שיעור שלם הצריך לדבר** וכו' ואם מנחת נסכים היא, שניתנה בכלי, יהא שם ג' עשרונים לפי ובי' עשרונים לאיל, אבל אם חסר השיעור, אין הכלי מקדשין²¹ שאינו ראוי לכלי".²² כך גם ה'חצי לוג' צ"ל שיעור שלם.

"כלי השרת" שהשתמשו בהם החשמונאים בערב ההוא

ו. היות ולא היה לפני החשמונאים את הכלי שרת של "חצי הלוג" לחלק בו את השמן למנורה²³ **יש לברר, באיזה כלי שרת הם השתמשו, לקדש בו את השמן**. הרי 'באו בה פריצים' - **היוונים להיכל**, טמאו - חללו, (ולאורה) את כל כלי השרת,²⁴ או שנטמאו הכלים בשאר מיני טומאות.²⁵

נס ריבוי השמן ביום הראשון

ז. לפיכך, יש להניח, כי כשם שמשבב הסיבות יתברך, המציא לכהנים בני החשמונאים בדרך נס את "פך השמן", כדי שבניו יקיימו מצוות הדלקת הנרות. כמו כן, המציא להם בדרך נס, גם כמה כלי שרת,²⁶ כדי שתעשה המצווה כתיקונה.²⁷ אחד מכלי השרת שמצאו, היה גדול מאד, והם הוריקו מ'פך השמן' שמצאו את כל תכולתו (ג' לוגים

17 לשון הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"א הל"א): **"שאר כלי השרת, כולן של כסף ושל זהב היו, ומותר לעשותן של שאר מתכות"**.
18 לשון הגמ' (זבחים צו:): **"וכלי שרת דחרס לא עבדין"**. ועי' תמיד (לא:). וברש"י (מנחות כח: ד"ה של חרס) כתב: **"שהוא פחות מכל הכלים, ואינו ראוי אפי' למלך בשר ודם"**.

19 בתנ"כ: 'ויקח שמואל את פך השמן' וגו' (שמו"א י, א ועוד). נגעים (פ"ב מ"ה): **"על כלי חרסו, ועל פכו"**. וברמב"ם (פיה"מ שם): **"וכבר ידעת שכלי חרס אין להם טהרה במקוה, וזכר מכלי חרס, היותו פחות בדמים והוא פך השמן"**. וכך גם בתפא"י (שם). כלים (פ"ב מ"ב): **"פכין הגלילין"**. כל משנה זו עוסקת בכלי חרס. שבת (פד:): **"פכין קטנים"**. וברש"י (שם): **"של חרס"**. ב"ק (כה:): **"פכין קטנים"**. ובר"ח (שם): **"כלי חרס עגולין"**. וכ"ה, ברש"י (שם). וכן משמע מתוס' (שבת כא: ד"ה שהיה). בפיוט לרבי מנחם ב"ר מכיר (יוצר לשבת שני של חנוכה) הוא מפייט: **"חפשו ומצאו בשיתין, פך שיש נסמן"**.

20 'המפרש' למס' תמיד (כט). כתוב (בא"ד): **"ובכלי של כסף שהיה חותה, לא היה יכול להכניס הגחלים בפנים, דגנאי הוא להכניס כלי כסף בפנים, שאין עניות במקום עשירות"**, וצרף לכאן.

21 עי' מנחות (ח), ועי' בזה בס' 'טהרת הקדש' (שם פט), וב'צ"ק' (שם). אגב, הגר"ח"א ועוד, תירצו את קושיית הב"י, כי לאחר שהוריקו את השמן שבפך, **נשאר מעט שמן בדפנות הפך**, נמצא, שנתנו פחות מן השיעור, והנס היה, שאעפ"כ הנרות דלקו מלא הזמן. אמנם, לפי דברי רש"י הני"ל, מסתבר שהם נתנו בפך מעט שמן יתר על ג' לוגים ומחצה, כנגד מה שיהא נבלע בדופני הכלי, כדי שאח"כ - בזמן, כשיריקו את השמן לכלי שרת לא יחסר מן השיעור. כי אם נבוא לחשוש כדברי החיד"א, נמצא שהיה צריך גם לחשוש בכלי של 'חצי הלוג' שמא נותר מעט שמן בדפנות הכלי אחר שהוריקוהו לנר המנורה. וכן כיצד לא חששו תמיד, למלאי של פכי השמן למנורה שהיו במקדש?

22 וכן: כלי שרת, אין מקדשין אלא **בפנים**, היינו, במקדש - רש"י. וראה רמב"ם (הל' פסוה"מ פ"ג הל"כ). ובנו"כ (שם). ובגור אריה יהודה' (שם).

23 ראה לעיל אות ג.

24 עי' ע"ז (נב:). וב'מגילת תענית' (פ"ט): **"נכנסו בית חשמונאי וכו' ותקנו בו כלי שרת"**. וראה 'אור זרוע' (הל' חנוכה, ח"ב סי' שכא), רמב"ן (ע"ז שם), 'מלחמות' (דף כד. בנדפס). בס' אבי הנחל (להגרי"א מסלונים), הביא ראיה לדבריהם מהגמ' (נדרים סב:): **"ומה בלשצר, שנשתמש בכלי קודש, שנעשו חול, שנא' (חזקאל ז, כב) 'ובאו בה פריצים וחיללוה'"**. עיי"ש. וראה בס' 'המועדים בהלכה' - חנוכה.

25 גם טומאת הרוגי החשמונאים בבהמ"ק. וראה להלן תירוץ ו (הערה 58).

26 אם לא נאמר כן, תתעורר התמיהה: מדוע סייעו בידם מן השמים, רק על 'חצי דבר' - "פך השמן", ולא דבר שלם - "כלי שרת" לקדש בהן את השמן למנורה. הרי צריך היה לכלי שרת, כדי להוריק את השמן למנורה, כאמור. כן יש לדון בדברי הב"י (והסוברים כשיטתו), שחילקו את השמן לשמונה חלקים. האם **חלקו לח' כלים**, א"כ, על איזה כלים מדובר? ומנין היה להם כלים טהורים? וא"ל כי הכוונה שציירו שמונה "שנתות" = סימנים, (כנז"ל) על הפך, הרי פיו של הפך היה צר כמובא בראשונים, ולא יכלו א"כ לבדוק המדה. עי' רא"ם (על הסמ"ג הל' חנוכה)

27 כבר כתבו ב"שו"ת חכם צבי' (סי' פז) ופנ"י (שבת שם) ועוד, דכל הנס וכו' היה להראות להם חבת המקום, אשר חפץ בעבודתם.

ומחצה) לתוך הכלי, כדי לקדש את השמן²⁸. ולפתע פתאום נוכחו לראות החשמונאים נס גלוי, השמן שבכלי השרת נתרבה עד שפתו.²⁹ אח"כ לקחו כמה כלים קטנים כדי לחלק את השמן לכמה ימים [על דרך מה שכתב ה'בית יוסף']. לאחר שהוריקו את השמן מכלי הגדול כשיעור הנדרש לכלי השני, שוב חזר הנס על עצמו ונתרבה השמן בכלי השני עד שפתו. כך קרה גם עם הכלי השלישי, עד שבין שלשת הכלים גם יחד, נמצא שמן ל"שמונה ימים".³⁰

באותה שעה הבינו החשמונאים, שסימן ואות הוא מן השמים, כי עליהם לחגוג את חג חנוכה "שמונה ימים".

ח. הרי לנו, כי כבר ביום הראשון התחולל הנס הגדול. ריבוי השמן לשמונה ימים. אכן, "על הנסים" לפנינו: נס הראשון, ריבוי השמן.³¹ נס שני: 'עצם מציאת כלי שרת טהור',³² ע"ד תירוצו של רבינו המאירי.

תירוצ' ב

"אדם טועה בשעות היום",³³

בי"ד של חשמונאים, עלה בדעתם תחילה, לקבוע רק שבעה ימי חנוכה, אולם הם הוסיפו יום א' עפ"י יסוד הלכתי, הקובע: "אדם טועה בשעות היום" (פסחים יא:).³⁴ משום כך, חששו חכמים דבחנוכה בערב שבת, עשויים בני אדם לטעות בשעות, וידליקו את הנרות קודם הזמן, ולא יתנו שמן במנורה בכמות מספקת והנרות יכבו לפני זמן החיוב,³⁵ ובשעה שיתברר להם טעותם - בש"ק - לא יוכלו עוד לתקן המעוות.³⁶ ואם היו בי"ד קובעים, רק ז' ימים לחנוכה, נמצא, דאלו שטעו בשעות לא קיימו מצוות הדלקה רק 'ששה' ימים. אכן, עתה, כשקבעו ח' ימים נמצא, דאפילו אם יטעו בשעות - בע"ש, עדיין קיימו מצוות נר חנוכה ז' ימים כהלכתם.³⁷

כדמות ראייה שחז"ל קבעו הלכה בגלל 'חשש' דומה, מצינו לגבי מלקות: "דאילו בס"ת כתיב 'ארבעים' (דברים כה, ג), ואתו רבנן בצרו [=והפחיתו] חדא". (מכות כב:). ופסק הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ז הל"א): "כיצד מלקין את המחוייב מלקות כפי כחו, שנאמר, 'כדי רשעתו במספר' (שם שם, ב). וזה שנאמר 'ארבעים', שאין מוסיפין על הארבעים אפי' היה חזק וכו' אבל פוחתין לחלש, שאם יכה לחלש מכה רבה בודאי הוא מת. לפיכך אמרו חכמים, שאפילו הבריא ביותר מכין אותו ל"ט, שאם יוסיף לו א', נמצאת שלא הכה אלא ארבעים הראויות לו".

העיר (שם) הרדב"ז: "נמצאת למד לפי שיטה זו, שאם הכהו ארבעים ומת, אינו גולה וכו' שהרי ארבעים היו הראויות³⁸ לו".

28 יתכן גם לבאר כך: לעיל ציטטנו את המשנה: "שבע מדות של לח, היו במקדש: הין וכו' לוג וכו'. ר"א ברי"צ אומר, שנתות היו בהין, עד כאן לפר" וכו'. בגמ' (שם פח.) הובאה מחלוקת אודות מדת "הין" זו: "ר"ש אומר, לא היה שם הין וכו', ורבנן, הין דעבד משה לשמן המשחה, דכתיב: 'ושמן זית הין' (שמות ל, כד), מר סבר, כיון דלדורות לא הוי צריך, לפי שעה הוא דעבדיה, ואיגזו. ואידך, כיון דהוה הוה". הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"א הל"ז - יח) פסק: "ושבע מדות של לח היו שם. הין וכו'. ואין לנו דבר למדוד בו הין. ולמה היה שם? הואיל והיה במקדש בימי משה שמדד בו שמן לשמן המשחה". וביאר (שם) הרדב"ז: "ומסתברא, שאפי' בזמן שלא היה אותו שעשה משה, לעולם היו עושין אותו לזכר בעלמא, אעפ"י שלא היה משמש כלום. והשתא ניחא דמתניתין שנויה אפילו בזמן בית שני". לפי דברים אלו אני מוסיף: כי שמא זהו אחד מן כלי השרת שמצאו החשמונאים.

29 אין ספק, כי תמיד היה מלאי של כלי שרת למנורה, ואולי ב"לשכת הכלים" (תמיד פ"ג מ"ד ובנו"כ שם). ומאלו נותרו כלים אחדים בדרך נס.

30 עד הפקת שמן חדש.

31 אמנם דברינו אינם עולים בקנה אחד, עם מה שמובא בשם ח"י הרי"ם (בס' יכלי חמדה'), ובס' 'המועדים בהלכה' (חנוכה) בשם הגר"ח מבריסק לגבי 'שמן של נס'. ובישו"ת דברי מלכיאלי (ח"י סי' יב), כתב, כי גם שמן של נס כשר למנורה.

32 יש להוסיף, דהיו אלו כלי שרת שמודדים בהן את "הלח" ולא את ה"יבש". עיי' רמב"ם (הל' פסוה"מ פ"ג הל"ט).

33 ראה גם ב'עלי מזרח' שלי (אנטוורפן, חנוכה תשנ"ט).

34 עיי"ש השיטות בנדון. ולדברי רבא אליבא דר"י (שם יב.), אדם טועה 'שלוש שעות חסר משהו'. עיי' רמב"ם (הל' עדות פ"ב הל"ה), ובכס"מ ולח"מ (שם), ושו"ע (או"ח סי' תמג סע"א), בענין יום המעון.

35 יש שיטות בהלכה דלא יצאו י"ח בזה. עיי' ט"ז (או"ח סי' תרעז) סק"ט ו'אנצ'י' ערך 'חנכה' עמ' שטז-ז השיטות בזה.

36 משא"כ, בשאר ימי השבוע.

37 על טעות ב' ערבי שבתות דחנוכה גם יחד - (פר' וישב ומקץ), לא חששו. משום שחלות ב' שבתות אלו גם יחד בחנוכה, אינו תדיר כ"כ, ועל חשש 'רחוק' לא התקינו תקנות. דוגמא לדבר, בגמ' (ביצה טז:): הובא מעשה עם 'ההוא סמיא' בנהדרעא, שלא הניח ערובי תבשילין, וא"ל מר שמואל, שיכול הוא לסמוך על עירובו שלו, שעירב עבור כל העיר. אולם לשנה אחרת, שוב לא הניח אותו סמיא ע"ת, ואז א"ל מר שמואל, שעתה הוא נקרא כבר פושע. מכאן, לגבי ב' שבתות דחנוכה (הנ"ל), טעות בשבת שניה, נכנס כבר לגדר פשיעה, ועליהם לא התקינו תקנה. (עיי' רש"י שם).

38 עיי' לח"מ (הל' סנהדרין שם) ו'ערוך לנר' (מכות שם).

אמור מעתה, כשם שבגלל חשש מסויים, "רבנן בצרו חדא", הוא הדין לגבי דידן, משום חשש 'טעות', הוסיפו רבנן יומא חדא לחנוכה.³⁹

תירוצ ג

'לא בחיל ולא בכח' (זכריה ד, ה)

דורשי רשומות, דרשו כמה טעמים, על מספר ל"ו הנרות שמדליקין בחנוכה.⁴⁰ לאור האמור, אנו מניחים, כי "בני בינה" הוסיפו יום שמיני לחנוכה, בגלל חשש הבא: כי לו היו קובעים רק ז' ימים, נמצא, כי מספר הנרות היה כ"ח, והם חששו, שמא בני הדורות הבאים, עלולים לבא לידי טעות ולחשוב, כי החשמונאים באו לרמז בזה, על נס ניצחון 'הכח' שהוא עיקר.⁴¹

מסתמכים אנו בזה, גם על כך, שחז"ל, נמנעו מלהדגיש את נס הניצחון, שהרי לא הזכירו זאת במסכת שבת, בסוגיית חנוכה, והזכירו רק את נס פך השמן כמבואר בספרים.⁴² אכן, מוצאים אנו רמז על רעיון זה גם בדברי הנביא: הפסוק: 'לא בחיל ולא בכח' כי אם ברוחי אמר ה' צבאות', הנאמר בנבואת זכריה, מוסב על מה שראה זכריה במראה הנבואה (שם): 'מנורת זהב כולה וגולה על ראשה ושבעה נרותיה עליה' וגו'. מכאן, מובן מדוע התקינו לקרוא הפטרה זו, בשבת (ראשון) של חנוכה.⁴³

39 תירוצי זה, נשען גם על הרעיון שכתב רבינו החת"ס. (ידרשות חת"ס ח"א דרושי חנוכה, ובהערות שם), בישוב קושיית הב"י, וז"ל: "כשם שמקפידים על התחלת היו"ט, כן מקפידים על סופו שיהיה ביום המיוחד, כדכתיב, ביו"ט חג המצות, 'עד יום האחד ועשרים לחדש בערב' (שמות יב, יח). ונראה שבשנת הנס היה כסליו חסר, ודלקה המנורה עד ליל ב' טבת ועד בכלל. נמצא, שהיה הנס ז' לילות, שהרי לילה הראשונה היה בו כדי להדליק. ומחוייבים להדליק ז' לילות, אך שיהיה הסיום ביום ב' טבת כמו שהיה בשעת הנס. ואך, אם כסליו הוא מלא, וידלקו ז' ימים, יהיה הגמר ביום א' טבת שהוא יום בדר"ח טבת, ואנן בעינן שיהיה ממש כמו זמן הנס, וע"כ צריך להוסיף יום א' ויהיה ח' ימים. נמצא, כל הרחוקים יום א' מירושלים, שאינן יודעים בקביעות חודש טבת צריכין להדליק לעולם ח' ימים משום ספק, שמא כסליו מלא, ובירושלים עצמה נמי, כשבאמת כסליו מלא, צריכין ג"כ להדליק ע"כ ח' ימים, שיהיה יום האחרון ביום ב' טבת, ורק אי כסליו חסר, היה סגי בירושלים וסביבותיה בז' ימים, אבל לא רצו לתקן כן, שיהיה פעם אחת ז' ימים ופעם אחת ח' ימים, שלא מצינו כן בשום יו"ט, וגם רוב ארץ ישראל עושים ח' ימים, ע"כ קבעו לעולם ח' ימים, וכו'. וסיים שם, שתרוץ זה נ"ל נכון יותר מכל מה שנאמר בזה. ובסי' צמח דוד' (לר"ד גאנז) כתב, כי חנוכה הראשון חל אז בער"ש, והוצרכו להקדים בהדלקת המנורה קודם כניסת השבת, ונצרך לזה יותר מחצי לוג, וממילא היה הנס גם ביום הראשון. ועי' מנ"י (מצוה שא), לענין ספיקא דיומא.

40 כגון, בסי' 'הרוקח' (הל' חנוכה סי' רכה) כתב: "ומדליקין בחנוכה ל"ו נרות, לפי שבחנוכת העולם ויתן אתם אלקים ברקיע השמים להאיר' וגו' (בראשית א, יח) וכדאיתא ב'פסיקתא רבתי' [פר' מו]: 'אותה אורה שנשתמש אדם הראשון היתה ל"ו שעות כדאיתא בבראשית רבה [יא, ב] יום ו' י"ב שעות וליל ז' י"ב שעות ויום ז' י"ב שעות וכשיצאו ל"ו שעות החשיך העולם". ובמהרי"ל (הל' חנוכה) כתב: "עוד סימן: 'שרפים עומדים ממעל לו' (ישעיה ו, ח), ר"ל, ל"ו נרות חנוכה, מלבד השמש" וכו'. רבו גם רבו, גימטריאות, ראשי תיבות ורמזים בקשר לחנוכה, אצל רבותינו הראשונים ועד לאחרונים. וראה בסי' 'בני יששכר' (ח"ג מאמר ימי אורה' אות קמב). לענין הגימטריאות לחנוכה.

41 כתב המהר"ל (ח"א שבת שם): "כשנכנסו יוונים להיכל. וא"ת, וכי בשביל שנעשה להם נס בהדלקה, ולא היה זה רק לעשות מצוות הדלקה, היו קובעין חנוכה, וכל נס שחייב להודות ולהלל הוא בשביל הצלתו ולא בשביל שנעשה לו נס לעשות המצווה. [והרי, ב'על הנסים' לא הזכירו הנס של הנרות כלל]. וי"ל, שעיקר מה שקבעו ימי חנוכה בשביל מה שנצחו את היונים, רק שלא היה נראה שהי' ניצחון ע"י נס הש"י שעשה זה ולא מכוחם וגבורתם, ולפיכך נעשה הנס ע"י נרות המנורה, שידעו שהכל היה בנס, המלחמה ג"כ. ודווקא נס זה נעשה, כי עיקר רשעת היוונים שטמאו את ההיכל" וכו'. וב'משך חכמה' (שמות יב, טז) כתב: "ולכן לא נזכר בפסח חג המצות, כי בו עשה במצרים שפטים, רק, 'כי הוציא ד' את בני ישראל ממצרים', אבל על מפלת האויבים אין חג ויו"ט לישראל. ולכן על נס חנוכה, אין היום מורה, רק על הדלקת שמן זית וחינוך בית ד' וטהרתו, והשגחת אלקים על עמו בית ישראל, וכו', ולכן נעשה ההדלקה על ענין בלתי מפורסם, ההדלקה ח' ימים בהיכל, משום שהמנהיגים והשרי צבאות היו הכהנים הגדולים החשמונאים, והיתה חוששת ההשגחה, שמא יאמרו, כחם ועוצם ידם ובתחבולות מלחמה נצחו. הראתה להן ההשגחה אות ומופת בהיכל, אשר אינו ידוע רק לכהנים, למען ידעו, כי יד אלקי עשה זאת, והם מושגחים דרך נסיי למעלה מן הטבע" וכו'.

42 ע"י קביעה זו, ניתן להבין, מדוע באמת, לא נכתבה "מגילת חנוכה" ע"י ב"ד של חשמונאים. כי אם היתה נכתבת, חייבים היו, גם להדגיש שם את נס הניצחון. אבל אין להתעלם, כי למרות זאת, בכמה מדרשי חז"ל, וכן בהודאת 'על הנסים' הוזכר נס הניצחון. נ"ל גם, כי בגלל רעיון זה, לא תיקנו לברך על אמירת ה'הגדה', כי חכמים חששו שבמשך הדורות, יבואו כתות שונות כצדוקים, ויוסיפו רעיונות אפיקורסיים בהגדה, על סמך 'כל המרבה לספרי' (דוגמת הגדות מהקיבוצים החילוניים), ונמצא שהברכה היתה לבטלה.

43 רעיון דומה לכל האמור, לתרוץ את קושיית הב"י, מובא בסי' 'ברית משה' (על הסמ"ג, ל"ח מג. ועי' ש"ך יו"ד סי' קמב), ועוד, כי לו היו קובעים רק ז' ימים, היו מדליקין נרות במנורה בת שבעה קנים, כתבנית מנורת המקדש, והחשמונאים חששו לדבר, והוסיפו יום אחד, כדי שישתמשו במנורה בת שמונה קנים.

הלכה כבית שמאי לעתיד לבא

'חנוכה'ה' = ח' נרות ופוחות כנגד הפרים

א. "בית שמאי אומרים, יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחות והולך. ובית הלל אומרים, יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך וכו'. אחד אמר, טעמא דבית שמאי, כנגד פרי החג, וטעמא דב"ה, דמעלין בקדש ואין מורידין וכו' אמר רבי יוחנן, שני זקנים היו בצידן, אחד עשה כב"ש ואחד עשה כדברי ב"ה, זה נותן טעם לדבריו, כנגד פרי החג" וכו'. (שבת כא: סוכה נה:).

נמצא כי אליבא דבית הלל היו יכולים לכאורה, לקבוע חנוכה רק ז' ימים, כי הנס היה ז' ימים.⁴⁴ אולם אליבא דב"ש **כנגד פרי החג של סוכות** - היינו, שמצאו איזה סמך וקשר בתורה בין חג הסוכות לחנוכה,⁴⁵ הוצרכו לכתחילה לקבוע ח' ימים, כדי להבליט קשר זה. למרות שהנס היה רק ז' ימים.

הלכה כבית שמאי לעתיד לבא

ב. מובא בשם האריז"ל,⁴⁶ כי **לעתיד לבא**,⁴⁷ תחזור להיות ההלכה כבית שמאי. ולפי כמה שיטות, גם חג חנוכה לא יתבטל מן העולם כמו פורים.⁴⁸ נמצא, כי לעתיד לבא, יהיו מדליקין שמונה נרות ביום הראשון ו"פוחותים והולכים כנגד פרי החג".⁴⁹ הוי אומר, ימי החנוכה יהיו על כרחך שמונה ימים, (אעפ"י שיום השמיני הוא שמיני עצרת - רגל בפני עצמו).⁵⁰

44 אבל ע"י בפני"י (שבת שם).

45 הקשר בין חג הסוכות לחנוכה, מודגש בכמה ספרים: א. בס' 'בני יששכר' (לחדש כסלו טבת, מאמר ב אות ה), מביא מס' 'הרוקח' (פרי אמור) שכתב: "סמך שמן ונרות לחג הסוכות מה סוכות שמונה ימים [וגומרין את ההלל], אף חנוכה שמונה ימים". והוסיף ה'בני"ש: "מעתי, אזדא להו קושיית הפוסקים. למה קבעו גם ביום הראשון יו"ט והדלקה, הרי בו לא נעשה הנס. הנה צ"ל, לפי הני"ל, דוודאי חכמי הדור כשקבעו המצווה לדורות, האיר ה' עיניהם, למצוא הסמך בתורה. והנה ראו שהסמך הש"י פרשת הנרות לסוכות, הבינו ברוח קדשם, שהוא כדי ללמוד מחג הסוכות". עיי"ש בהמשך דבריו. וראה 'שפ"א' (בראשית, חנוכה תרמ"ב). ב. בס' 'שבלי הלקט' (סי' קפה) כתב בשם ר"י החסיד: "טעמיהו דב"ש דאמרי, פוחת והולך כנגד פרי החג. שכן מצינו רמז לחנוכה אחר סוכות בפרשת אמור לאחר פרשת החג כתוב, ויקחו אליך שמן זית זך - רמז לנרות חנוכה". ג. במס' תענית (כח:): לגבי אמירת ההלל בחנוכה: "י"ח ימים בשנה יחיד גומר בהן את ההלל וכו' ושמונת ימי חנוכה, ויו"ט הראשון של פסח" וכו'. ובתוס' (שם ד"ה ויו"ט) כתב: "ויו"ט א' של פסח - הוא גומר הלל, אבל שמונה ימי פסח לא, משום דלא דמי לחנוכה וסוכות, דחנוכה דינא הוא לגמור הלל, דכל הח' ימים, היה הנס מתגדל, והיה כל חד וחד יו"ט, וכן בסוכות כל יומא ויומא, הוי יו"ט לעצמו, לפי שפרי החג מתמעטין והולכין" וכו'. ועי' ערכין (י:). ד. וב'מדרש לחנוכה' (ראה להלן תירוץ ו הערה 8): "ועמד הקב"ה וקבע להם שמונה ימי חנוכה - שלא היה מועד עד עכשיו. אמר הקב"ה: חשבת לעקור שבעת הנרות ושמונה ימי החג. הנני מביא עליכם שמונה ימים ושבעה בני חשמונאי שמאבדים אתכם מן העולם". ה. עוד רמז: "נר חנוכה שהניחה למעלה מכ' אמה פסולה, כסוכה" (שבת כב:). ו. יתכן למצוא יסוד קלוש, מן המובא בס' 'חשמונאים' (ב, י, א), שחגגו את שמונת ימי חג הסוכות בד בבד עם חנוכה: "נטהר המקדש בעשרים וחמישי בחודש ההוא, הוא כסלו. ויחוגו את שמונת הימים בשמחה, כחג הסוכות בזכרם את רעתם לפני זמן מה - בחג הסוכות, בהרים ובמערות כחיות השדה. ועל כן, בענפי עץ עבות ובענפי הדר ובכפות תמרים בידיהם, הודו לאשר הצליח בידם לטהר את מכונו". ועי' רש"י (חולין קא: עפ"י חז"ל): "שעשו יוהכ"פ בשבת, אעפ"י שאינו חל להיות בו, כדי שלא תשתכח תורת יוהכ"פ".

46 בס' 'ויקהל משה' (להמקובל רבי משה גראף מפראג. עמ' מב ונד): "בזמן הזה הוא הלכה כבית הלל, מפני שהעולם מתנהג עפ"י החסד, 'עולם חסד יבנה'. אבל לעתיד, יהיה הלכה כבית שמאי". עיי"ש. מובא גם ב'סדר הדורות' ערך 'שמאי', ובס' 'מקדש מלך' (להמקובל ר"ש בוזאגלו. בראשית יז:): כתב: "ועם שאין הלכה כב"ש בעוה"ז, סופה להתקיים לעתיד. וכמ"ש האריז"ל, **שלעתיד, בזמן המשיח, תהיה הלכה כבית שמאי**". (הובא ב'ליקוטי תורה' (ליבעל התניא, פ' קרח), ובס' 'דובר צדק' (אות ח), ובס' 'ערבי נחל' (פ' אמור ה) ועוד).

47 אין אנו באים כאן להגדיר את המושג "לעתיד לבוא".

48 בהגהות עט"ז (שו"ע או"ח סי' תרעו). כתב בשם גדולי הדורות (עיי"ש), על מה שנפסק בשו"ע שם (סעיף א): "להדליק נר", וז"ל: "מצאתי כתוב בשם וכו' **כל המועדות יהיו בטלים חוץ מחנוכה ופורים**" [מדרש משלי פ' ט], לרמז שאנו מברכים 'להדליק' נר של חנוכה - מורה גם על העתיד, כמו שדרשו חז"ל על 'מזמור שיר ליום השבת' - ליום שכולו שבת". ויש לדון בראיה זו ממדרש משלי, כי הנוסח לפנינו מזכיר רק 'פורים'. ומש"כ בירושלמי (תענית יב: מגילה ו:): "חנוכה ופורים לא בטלוי", הכולנה על המועדות הנזכרים ב'מגילת תענית', ושמונת ימי חנוכה, נמנים שם בין הי"ט. ועי' גם רש"י (ר"ה יח: ד"ה בטלה מגילת תענית). ואולי ממדרש תנחומא (פנחס פ"ז), ניתן ללמוד שחנוכה לא יבטל, וכן משמע קצת מתשובת הרשב"א הידועה (ח"א סי' צג). ובס' 'מגיד מישרים' (לרבינו ה'בית יוסף'. פ' ויקהל, ד"ה שנת ש"ו) כתב לענין מצוות בטילות לע"ל: "והיינו דאמור רבנן, חנוכה ופורים אינם בטלים לעולם, כלומר, דהא חנוכה ופורים לית בהו אלא סיפור נסים דקב"ה בלחוד, וכן מאי דיעבדון במועדיא, הוי דוגמת חנוכה ופורים, דהיינו, סיפור נסים דקב"ה, משום הכי לא יבטלוי". ויש להאריך ואכ"מ.

49 יש לדון לגבי הקרבת הפרים בחג הסוכות כנגד אומות העולם, לע"ל. בנבואת יחזקאל על ביהמ"ק לע"ל (פרק מה) נאמר על חג הפסח: 'ושבעת ימי החג יעשה עולה לה' שבעת פרים ושבעת אילים תמימים ליום שבעת הימים' וגו' ואח"כ נאמר: 'בשביעי בחמשה עשר יום לחדש בחג יעשה כאלה שבעת הימים' וגו'. ובאר הרד"ק שם: "בשביעי - זהו תשרי, שהוא שביעי לחדש. ואמר שיעשו קרבן שבעת ימי סוכות כמו שבעת ימי המצות. גם זה יהיה חידוש, כי חג הסוכות חלוק בקרבנותיו. ולא זכר קרבן יום שמיני עצרת, אולי הוא יהיה כמו שכתוב בתורה". ועי' רמב"ם (הל' מעה"ק פ"ב הל' יד וטו).

50 ברש"י (במדבר כט, לה-לו) עה"פ: 'ביום השמיני וגו' פר אחד' וגו'. כתב: "פר אחד וכו' - וב'מדר' (פ"ז), למדה תורה ד"א, שמי שיש לו אכסנאי, יום א' מאכילו פטומות וכו' פוחת והולך כפרי החג". וראה בשלי"ה (תושב"כ ויגש).

לאור דברים אלו, וע"ד הנוטריקון המפורסם שהניח לנו רבינו דוד אבודרהם (הל' חנוכה) כי: **"חנוכה" = ח נרות** והלכה כבית הלל". על יסוד זה נראה לי העורך להוסיף: **כי הנוטריקון של: 'חנוכה' הנו גם: ח נרות ופוחת כנגד הפרים".**

קביעת שמונה ימים

ג. לכן, בשעה שבאו ביי"ד של חשמונאים, לקבוע את מספר הימים לחנוכה, התחשבו באותה שעה, גם עם מה שקבעו חכמים, כי **לעתיד לבא תחזור להיות ההלכה כבית שמאי**, ופסקו לקבוע **שמונה ימים לחנוכה**. ז' ימים כנגד נס הנרות ויום א' נוסף בגלל א' מן מאות הטעמים שנאמרו בזה, למרות שביסוד הקביעה, לא היה בדעתם להוסיף יום אחד. כי לו היו קובעים רק ז' ימים ותו לא, נמצא, שלעתיד לבא, כדי להתאים את דברי בית שמאי - 'כנגד פרי החג' - יצטרכו להוסיף יום אחד, וביי"ד של חשמונאים סבר, שלא יתכן שכל ימות עולם יחוגו את חנוכה רק ז' ימים, ולע"ל יצטרכו חכמים לחדש דבר ולהוסיף יום אחד, בגלל שהלכה כבית שמאי!!

"מוסיף והולך" או "פוחת והולך" - בימי החשמונאים

ד. זאת ועוד, **כבר מקדמת דנא, היו שנהגו כדברי בית שמאי**, כמובא בגמ': **"שני זקנים"**⁵¹ היו בצידן, **אחד עשה כדברי בית שמאי**⁵² וכו', זה נותן טעם לדבריו כנגד פרי החג". אמנם, עדיין יש לברר, אם מחלוקתם, נהגה כבר בימי החשמונאים. אנו משערים, כי אמנם מחלוקת זו התחילה בד בבד עם קביעת החנוכה. וב"ש וב"ה רק המשיכו אותה. משום שמרחק הזמן הקצר בין השעה שהתחולל נס פך השמן לבין תקופת הלל ושמאי, ובהמשך בין "בית הלל" ו"בית שמאי", אינו יכול לטשטש את הזיכרון עד כדי כך, מכל כלל ישראל בלימ"ה, כיצד נהגו אבותיהם, ובפרט חג כמו זה.⁵³

תירוץ ה

"חש"ם"

ניתן לומר, כי גם אם ביי"ד של חשמונאים היו קובעים, רק יום אחד בלבד לחג חנוכה, ובהדלקת ח' נרות בפעם אחת, דיו היה לפרסם את הנס על כל משמעויותיו. אולם היות והיוונים גזרו על יסודות הדת, ובעיקר ביטול ועקירת **שבת, ראש חודש ומילה**.⁵⁴ שאפו ביי"ד לחזק ולבסס את יסודות הדת הללו, ולכלול דווקא בתוך ימי החנוכה גם את ר"ח וגם שבת, להזכיר לעם ישראל על שמירתן. מעתה, בזמן שיום א' דחנוכה חל ביום ראשון, הרי שהוצרכו לקבוע ז' ימים לחנוכה, ואח"כ הוסיפו יום שמיני, כנגד שמונת ימי מילה.⁵⁵

לפי האמור יוסבר, מדוע הוקבע התואר: **"חשמונאי"** (שלא ברור עדיין, למה נקראו כן). הם קבעו לכתחילה רק את השם: **חש"ם**, ורצו לרמוז בזה, על: **"חדש שבת מילה"**,⁵⁶ להזכיר לכולם, לשמור על ג' יסודות הדת הללו. והיה זה משמש להם כעין **"קריאת קודש"** [= "סיסמא"], כשהיו פוגשים איש את רעהו, היה אומר לרעהו: **"חש"ם"**! אולם

51 גם מתוך התואר: **"זקנים"**, משמע קצת, שהם המשיכו מנהג ישן נושן. כי אחרת מאי נפקא מינה לן אם היו **"זקנים"**?

52 הריטב"א (שבת כא:) הקשה: **"אחד עשה כב"ש - ואפי' למ"ד שהעושה כדברי ב"ש, לא עשה כלום, או חייב מיתה, כדאיתא בברכות (יא.). וי"ל שאני הכא, שאין מחלוקתם אלא להידור מצווה בעלמא"**. כלומר, מותר לנהוג גם כב"ש. וראה של"ה (שם). גם היעב"ץ (שבת שם) הקשה כן, ותירץ, היינו, לאחר שיצאה הבת קול (עי' עירובין יג:). עיי"ש. [יש מקשים, לכאורה, הרי זקנים אלו היו בימי ר' יוחנן, זמן רב אחר ה"בית קול"? ואולי ר' יוחנן סיפר מסורת עתיקה, ממה שקרה בצידן, מקום שהיה נמצא בו בתדירות. (עי' ברכות (לג.) וכתובות (ז.)). ויבאור הלכה (סי' תרעא ד"ה וי"א), כוון לקושיית הריטב"א, ובסו"ד הדגיש, שאין לסמוך על סברא זו למעשה. עיי"ש.

53 הרי ישנם עוד מחלוקות בין הלל ושמאי, מזמן הבית בנוגע לעניני בית המקדש, כגון, ביצה (יט. במשנה) ובגמ' (שם כ.): **"מעשה בהלל"** וכו'.

54 כמובא ב'מגילת אנטיוכוס'. וראה גם ביוצר 'אודך כי עניתני' (לשבת שני של חנוכה), ועוד.

55 בס' ארחות חיים (הל' חנוכה בשם ס' 'העתיים' וכ"ה בכלבו) כתב הטעם שקבעו שמונה ימים, לפי שהיוונים ביטלו מהם מצוות מילה, שהיא לשמונה ימים.

56 הגר"חיד"א (מובא גם בס' 'בני יששכר' כסלו-טבת מאמר ד אות לח-ט) כתב, כי **"חשמונאי"** הנו ר"ת: **"חדש שבת מילה וגם נרות יקיימו"**, וכן: **"חדש שבת מילה אסרו יוונים ועתה נתקנו"**. ולי העורך נראה להוסיף, כי **"חשמונאי"**, הנו ר"ת: **חנוכה שמונה ימים**. (דומה, כי הצורה הקדומה של שם זה היתה ללא אל"ף. ראה סידור 'אוצר התפלות' (ח"א, עמ' 364) וגם בפיוט 'מעוז צור': **"אזי בימי חשמונאים"**. אבל עי' בסידור 'עבודת ישראל' (עמ' 44).

מיראת היוונים והמתיוונים כאחד, וכדי להטעותם, היו אומרים: "חשמונאים!", להדגיש, כאילו הוא איש הבא מהעיר "חשמון".⁵⁷

תירוץ ו

העלמה מכוונת - נגד המתיוונים

בי"ד של החשמונאים והבאים אחריהם, העלימו והסתירו מאתנו בכוונה מיוחדת, את הטעם והסיבה, מדוע הם הוסיפו יום שמיני לחנוכה, כשם שהעלימו מאתנו כמעט רוב רובם של עיקרי יסודות חג החנוכה. הסתום מרובה בו על הגלוי, המוקשה מרובה מן המפורש. פליאה ע"ג פליאה שנינו כאן, שהרי כל עיצומו של נס, שנוי במחלוקת דעות ובטעמים שונים, הנראים לכאורה, כסותרים זה את זה, וצריכין אנו למודעי:

א. טומאה שטמאו בה יוונים את ההיכל, מה טיבה?⁵⁸ ב. שמנים שבהיכל, מניין? ג. חנוכה על שום מה?⁵⁹ ד. על איזה נס קבעו חנוכה?⁶⁰ ה. איך נהגו בני החשמונאים בעצמם, אם כב"ש או כב"ה?⁶¹ ו. מדוע לא נכתבה 'מגילת חנוכה', כמו 'מגילת אסתר'? ז. מנורת החשמונאים, ממה היתה עשויה? ח. מתי התחילו החשמונאים להדליק את הנרות, אם בליל כ"ו כסלו או ביום כ"ה כסלו?⁶² ט. למה לא נשנו משניות אודות דיני חנוכה, כמו פורים? י. פירושם של: חשמונאים, מכבי? ועוד.

שמונה ימים - להוציא מלבם של המתיוונים

יש לשער, כי כוונתם ב'מערכת ההסתרים' הללו, היתה: א. כדי ש'המתיוונים לדורותיהם' - שעליהם התכוונו בהודאת 'ועל הנסים': "ורשעים ביד צדיקים"⁶³ כידוע, וכת הצדוקים - לא יבואו לפרש את כל מהות חג החנוכה עפ"י דרכם הם, כפי שאכן נוכחנו לראות במשך כל הדורות, עד ימינו אנו. כעין שאמרו: "מפני מה לא נתגלו טעמי תורה" וכו' (סנהדרין כא:). לכן, אנו אומרים, כי לו היו קובעים שבעה ימים לחנוכה, היו באים המתיוונים - בהמשך הדורות - ומכחישים וטוענים: כי כוונת החשמונאים, היתה אך ורק לחגוג שבעת ימים, לכבוד חנוכת ביהמ"ק ותו לא, כשם שהיה נחוג בעם ישראל מלפנים.⁶⁴ וכי "נס פך השמן", לא היה ולא נברא, והבורא לא הראה שום סימן של חיבה לעמו. והניצחון היה בזכות ה"כח".

זאת ועוד, היוונים והמתיוונים ידעו את הסוד הגדול, כי אם לא יקיימו מצוות הדלקת הנרות במקדש, יאבדו ישראל ח"ו מה"ע. כי הם שואבים את עיקר חיותם, בזכות קיום מצווה זו של הדלקה. ושאלו לעקור יסוד זה.⁶⁵

57 אשר בנחלת יהודה (יהושע טו, כז). ובתהלים (סח, לב): "יאתיו חשמונאים". ובראב"ע (שם): "סגנים, כחשמונאים". וראה רש"י ורד"ק (שם).

58 אם טומאת ע"ז, (רא"ם בביאור על הסמ"ג הל' חנוכה). 'לבוש' (סי' תרע), ועוד. או טומאת מת, (רא"ם שם. עשין ה), ועוד. או טומאת היסט של גוים [שגזרו עליהם, להיות מטמאין כזבין. - תוס' (שבת כא:)] וע"י גמ' שם (יג:), ועוד.

59 האם הכוונה לחנוכת המנורה (פסיקתא רבתי. פר' ב פיסקא דחנוכה. שמו"ר נב, ב). או לחנוכת המזבח (מגילת תענית. פ"ט), 'אור זרוע' (ח"ב סי' שכא): "לפיכך נקרא חנוכה, ע"ש חנוכת המזבח, שנותר בנאוהו". ועוד. או לחנוכת בית המקדש (ראה פסיקתא (שם), וכמצוין ב'ספר החשמונאים' (ב, פרק א). או לחנוכת ההיכל (פיוט 'אודך כי עניתני', יוצר לשבת שני של חנוכה. וכ"כ הגריעב"ץ בס' 'מור וקציעה' הל' חנוכה). או על חנוכת כלי שרת. (ע"י בס' 'אבי הנחל'. להגרי"א מסלונים. וראה מגילת תענית שם).

60 אם על נס פך השמן (כגמ' שבת (כא:)] ורש"י (שם) ובמדרש חז"ל. או על נס הניצחון (מגילת תענית שם. ובהודאת 'ועל הנסים').

61 ראה גם לעיל תירוץ ג.

62 עי' פרי"ח (או"ח סי' תרע), 'אור גדולי' (למשניות. יומא פ"ז מ"ד), וראה מה שכתבתי בקונטרס 'מנורה שעשו חשמונאים' (עמ' ז), ועוד.

63 ראה להלן חלק ב עמ' 14.

64 כעין מה שמובא ב'במגילת תענית' (מהד' וילנא תרפ"ה. פ"ט): "ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים [ראה לעיל עמ' 1 בהערה 2]. והלא חנוכה שעשה משה במדבר, לא עשה אלא שבעת ימים. שנא' (ויקרא ח, לג) 'ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים' וכו'. וכן מצונו בחנוכה שעשה שלמה, שלא עשה אלא שבעת ימים וכו' עיי"ש בהמשך.

65 ב'מדרש לחנוכה' (בתוך 'בית המדרש' לר"א ילינק. ח"א, קלד. וכע"ז ב'מדרש תדשא' פ"ב), מובא עה"פ 'להעלות נר תמיד' (שמות כז, כ): "בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני המקום וכו' בא יוון הרשע וגזר, וחשכו עיניהם של ישראל וכו' וחזר ואמר, מצווה א' יש להם, שאם לא יעשו אותה יאבדו מה"ע, וזה הדלקת נרות של בית המקדש וכו' וכתוב עליו (קהלת יא, ב), 'תן חלק לשבעה וגם לשמונה'. 'תן חלק לשבעה', שכל מי שיש לו חלק בשבע נרות שבהם מאירים תמיד בביהמ"ק. 'וגם לשמונה' - ימי החג אין כל בריה יכולה להם. עמדו וטמאו כל השמנים שבביהמ"ק, ולא נשתיר כ"א פך שמן, שלא היו יודעים, שהיה מונח תחת המזבח [מתאים קצת ללשון הפייט (הנז"ל). תירוץ א): "חפשו ומצאו בשיתין [פך] שיש נסמן בטמן". וע"י מה שכתבתי בזה, ב'מנורה שעשו חשמונאים'. (ירושלים תשל"ה, הערה 68)], ונעשה נס והדליקו מאותו 'פך קטן' שמונה ימים. ועמד הקב"ה וקבע להם שמונה ימי חנוכה - שלא היה מועד עד עכשיו. אמר הקב"ה: חשבת לעקור שבעת הנרות ושמונה ימי החג. הנני מביא עליכם שמונה ימים ושבעה בני חשמונאי שמאבדים אתכם מן העולם.

לכן, כדי להוציא מלבם של המתיוונים, סייעום מן השמים, לקבוע דווקא שמונה ימים לחנוכה, ולא שבעה, להדגיש ולהבליט את נס פך השמן, שהוא הוא עיקר. וכי עם ישראל "חזרו לחיבתן הראשונה".⁶⁶ אמנם, חנוכה כוללת בתוכה גם שמחה והודיה על כמה כמה 'חנוכות' שהיו אז, כידוע.

ב. היות והיוונים והמתיוונים שאפו להשכיח את התורה. השכילו הם לנקוט 'במערכת הסתרים',⁶⁷ כדי שכל הדורות, יבואו ויתעסקו בחקר כל פרשת חנוכה, ויהפכו בה למצוא טעמים וסברות, להגדיל תורה ולהאדירה

תירוץ ז

שלהבת קטנה ומאירה כפליים - הנס ביום הראשון

תירוצו זה, מבוסס הנו על יסוד תירוצו של ה'חידושי הרי"ם', שכתב: "הם עשו פתילות דקות, כדי שישאב רק מעט שמן, וכך יספיק השמן שבפך לשמונה ימים. הנס היה, שהנרות דלקו יפה, והבהיקו אור גדול וחזק, ממש, כאילו הדליקו בפתילות עבות. הרי שגם ביום הראשון, היה הנס".⁶⁸

אמנם כבר כתבנו (לעיל), כי החשמונאים היו מהדרים עד כמה שאפשר, לעשות הכל לפי הדין של 'לכתחילה'. לכן מסתבר, כי הם אכן עשו פתילות רגילות, אלא שבדרך נס, היה גובה שלהבת האש קטנה ביותר, כך שהפתילה שאבה רק מעט מהשמן - משך כל שמונת הימים. ונס כפול היה, שהנרות הבהיקו בעוצמה חזקה, יותר מן הרגיל. הרי לנו שהנס היה גם ביום הראשון.

תירוץ ח

נס "נר המערבי"

נס זה - נס הדלקת הנרות באורח על טבעי, היה קבוע ועומד בבית המקדש, ומתרחש דבר יום ביומו. ובמפורש נאמר על נר המערבי שבמנורה, כי היה דולק כל היום,⁶⁹ דבר יום ביומו. ועליו דרשו חז"ל⁷⁰: "עדות היא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב, זו נר מערבי" וכו'. וכן מסופר⁷¹: "אר"ח סגן הכהנים, אני הייתי משמש בביהמ"ק, ומעשה נסים היה במנורה, משהיו מדליקין אותה **מראש השנה**, לא היתה מתכבה עד שנה אחרת". ובהמשך שם: "מצאתי מנורה דליקה יותר ממה שהיתה דליקה כל ימות השנה".⁷²

66 ראה לעיל מהפניי ועוד.

67 אולי כל זה הניא את רבינו הקדוש, להעלים מהמשנה את נס חנוכה.

68 בשם 'חידושי הרי"ם' (מובא בס' 'שפתי צדיק' להרה"ק רפמ"א מפילץ זיע"א. מהדורת תשס"א. בראשית, חנוכה אות יב. ובי"ח הרי"ם 'עה"ת - מועדים, מובא בסגנון קצת שונה): "כשמצאו פך טהור, היו מחלקים השמן, ליתן חלק שמינית, והכינו מהפתילה שהיו רגילים ליתן - שמינית מעובי הפתילה, והיינו, נר קטן מאד, וכשנתנו חלק שמינית דשמן, עשה הקב"ה נס, שנתמלא הנר בשמן, אז נתנו פתילה יפה. וא"כ, היה עיקר הנס - ההידור". ובירושלמי (יומא פ"ב הל"ב. צוטט בתוס' מנחות פט. ד"ה ושיערו. ועי' גם רש"י שם), אמרו דבימות הקיץ, היו עושין פתילות גסות, כדי שיכלה השמן בבוקר, ובימות החורף היו עושין פתילות דקות. ולדברי בעל חידושי הרי"ם נמצא, דעשו פתילות דקות מן הדקות. אמנם בשפת אמת (הובא לעיל תירוץ א הערה 4) כתב: "ולא חפשו עצות בפתילות דקות".

כאן המקום לצטט מדברי אאזמו"ר זצ"ל 'בעל השיעורים' הגרא"ח נאה, בספרו הגדול 'שיעורי תורה' (עמ' קלה) וז"ל: "מה שאמרו: 'ושיערו חכמים', הכוונה עפ"י ניסיון פשוט שעשו, ולא בהשערה שכלית, וכמו דאיתא בגמ' (מנחות פט.): 'ושיערו חכמים חצי לוג מאורתא ועד צפרא, א"ד, מלמעלה למטה שיערו (וברש"י): 'שבתחלה נתנו לוג שמן בנר ונשתייר וכו' עד ששיערו הדבר שלא היה צריך יותר מחצי לוג'. וא"ד, ממטה למעלה שיערו (וברש"י): 'שבתחלה נתנו רביעית וכו' ושוב הוסיפו עד חצי לוג'. (ואין להקשות דלמה הוצרכו לכ"ז, הרי היה די להדליק איזה נר שעה א' ויראו כמה שמן שדלק, ומזה ידעו כמה שמן בעינן לייב שעות הלילה, וכמו שכן כתבו כמה פוסקים רי"א, דלנ"ח, שידליק חצי שעה, צריך שמן 1/8 ביצה מחשבון חצי לוג ללילה, כמ"ש בשד"ח (מערי' 'חנוכה'), ולק"מ, דאין שלהבת הנר דומה בשעה מאוחרת לתחלת הדלקתו, שהפתילה מתדשנת משעה לשעה, ואינה שואבת כ"כ שמן בשעות אחרונות כמו בראשונות, וע"כ צריך לשער דוקא, בנמר שדולק כל הלילה). הרי דאעפ"י שבאו לדעת שיעור המדה ע"י ניסיון פשוט, קרי ליה 'שיערו חכמים' "

69 'תוי"כ' (פרי אמור פ"י יג), שבת (כב:) (ורש"י ותוס' (שם).

70 'תוי"כ' (שם). שבת (שם).

71 'מדרש תנחומא' (תצוה).

72 עי' ב'חומת אני"ד' להגר"ח א"א (פרי תצוה), הקשה על מדרש זה, איך קיימו מצוות הדלקה. עיי"ש.

וכבר שאלו, ⁷³ הרי לא מצינו שחכמי הדורות תיקנו לעשות איזה שהוא חג או זכר מיוחד לנסים אלו. ומה ראו על כך בחנוכה? עניין זה אומר דרשני. ⁷⁴

לאור האמור, י"ל, כי החשמונאים הוסיפו יום שמיני לחנוכה, לכלול בו גם הודיה להשי"ת על נס "נר המערבי", ושאר הנסים שנעשו במנורה, אולי אף על הנסים האחרים שנעשו בבית המקדש. הם גם רצו לקשר בין נס "נר המערבי", שהיה להראות 'חיבתם לפני המקום', לבין נס פך השמן, שהיה להראות חיבתם.

75

שמונה גימטריאות לחנוכה (מאת העורך)

רבותינו הראשונים והאחרונים, ⁷⁶ נהגו לחשב גימטראיות לחנוכה. אגיש כאן גימטריאות מבית היוצר שלי :

⦿. "וטבח טבח והכן כי אתי יאכלו האנשים בצהרים" - בגימט': "מכאן סמך גדול לסעודה שעושין בכל ימי חנכה". ⁷⁷

⦿⦿. "וטבח טבח והכן" - בגימט': "ולחנוכה".

⦿⦿⦿. "חנוכה" - בגימט': "זה המכב"י". ⁷⁸

⦿⦿⦿⦿. "כסלו" [עה"כ] - בגימט': "המכבים".

⦿⦿⦿⦿⦿. "מי כמכה באלם י-ה-ו-ה" ⁷⁹ - בגימט': "סוד ניצוח".

⦿⦿⦿⦿⦿⦿. "ביום כ"ה כסלו ג"א תרכ"ב" ⁸⁰ - בגימט': "נצחו מלכי חשמונאים, יונים".

⦿⦿⦿⦿⦿⦿⦿. "ויהי מקץ שנתים ימים" - בגימט': "קורין בשבת בחנוכה". ⁸¹

⦿⦿⦿⦿⦿⦿⦿⦿. "זאת חנכת המזבח" - בגימט': "ועתידה היא לקראה בח' בחנוכה".

73 בקונטרס 'מנורה שעשו חשמונאים', תירצתי כך: מדוע לא מצינו שחכמי הדורות תיקנו לעשות איזה שהוא חג או זכר מיוחד לנס נר המערבי? נראה לומר, דהיות דאמרו חז"ל (יומא לט.), שנס זה הנו מן הנסים שנתערערו אחרי מות שמעון הצדיק. ולפי ברייתא אחרת (שם לט.), נס זה, מן הנסים שבטלו מ' שנה קודם חורבן הבית. לכן לא היה מקום, לקבוע חג מיוחד לזכר נס זה.

74 כן לא מצינו, שקבעו חג על ה'עשרה נסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש' (אבות פ"ה מ"ה).

75 גימטריא, היא מידה בתורה שנמנית בין שלשים ושתיים המידות שאמר ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, שהתורה - נדרשת בהן.

76 'הרוקח', 'כל בו' וה'אבודרהם' ועוד. וראה בס' 'שער יששכר' (ח"ג מ"א אות קמב) ובס' 'ירח למועדים' (ח"ו ווארשא תרמ"ג), קיבץ גימטריאות לחנוכה מקדמונינו.

77 בס' 'מטה משה' (תלמיד מהרש"ל. סי' תתקצג) כתב בשם 'הגהות מרדכי' [שלטי הגיבורים]: "אני יו"ט הכותב, קבלתי סימן אחד (בפר' מקץ [הנקרא בחנוכה]): 'וטבח טבח והכן' הח' מ'טבח' והתיבה 'והכן', הם אותיות 'חנוכה', וסמך לסעודות שעושים בחנוכה. ואותיות 'טבח טבח' בגימט' 'מ"ד' כמו הנרות". (עם השמשים) [ובס' 'קמח סלתי' (שלוניקי תקנ"ח) הוסיף: "וצ"ל, דאותיות 'וטבח טב' עולים למנין 'ל"ו, לומר, שיליו' נרות מלבד השמש מדליקין בחנוכה, שהוא אות ח' של טבח ומלת והכן" עכ"ל. להעיר: כי במסורה 'וטבח' חסר וא"ו. נוסף עוד, כי מכאן גם סמך שסעודה זאת היא סעודה בשרית, כמובא בספרים].

78 כמה ר"ת נאמרו ונכתבו על תיבת 'מכב"י'.

79 'מכב"י' - ר"ת של הפסוק הנ"ל כידוע.

80 תאריך נס חנוכה. [יש חילוקי דעות בזה].

81 ברוב השנים הוא כן [חוץ אם קביעות השנים הם זח"א בשנים פשוטות, או זח"ג בשנים מעוברות].